

Els parlars de les Guillerries: lèxic i fraseologia

1. INTRODUCCIÓ I GENERALITATS

No cal dir que és un honor poder ser aquí, i encara més poder-hi ser per presentar alguns resultats obtinguts fent recerca dialectal per a una monografia, en curs de redacció, d'aquestes terres de les Guillerries. Una monografia, amb alguns mapes, que ho hauria d'aplegar bastant tot. No solament el lèxic. I no solament els quinze municipis escorcollats (repartits entre dues diòcesis, les de Vic i Girona),¹ sinó també el que vaig aprendre abans, amb els mestres de sempre, i el que he après amb els mestres d'ara, les persones, els informadors de la primera generació, entre conversa i qüestionaris flexibles, homes i dones de pagès i de bosc, sobretot.

Precisament, en la recollida de dades que vaig fer entre el 2006 i el 2010 em delia per copsar de quina manera —si brusca, si gradual— es produïa, venint de Vic, aquesta transició, aquest canvi de colors cap a les terres de la diòcesi de Girona. Hi surava, és clar, la idea, tan redita, del català de Girona, molt arrelada entre els parlants, entre informadors, bé que sovint acompanyada d'inexactituds, d'alguns prejudicis, de connotacions de prestigi.

Jo, tanmateix, bo i reconeixent que l'esment de Girona pot ser una referència útil en alguns estils de descripció de la variació geogràfica, i qui sap si a voltes inevi-

1. Els municipis escorcollats foren, per la banda de la diòcesi de Vic, els de Sant Hilari Sacalm, Tavèrnoles, Sant Sadurní d'Osormort, Espinelves, Viladrau, Sant Julià de Vilatorrada, Folgueroles, Vilanova de Sau, Osor i Susqueda, i, per la banda de la diòcesi de Girona, els d'Amer (situat un xic enfora de la comarca natural de les Guillerries), la Celler de Ter, Anglès, Santa Coloma de Farners (amb informadors que representaven, de fet, els barris de Sant Miquel de Cladells, de Sant Pere Cercada i de Castanet) i Arbúcies (on també es va entrevistar un informador del poble de Joanet).

table, m'afanyo a dir que m'estimo més de fer servir una altra mena de categorització que parli, senzillament, de característiques de mena septentrional, d'elements, de peces lèxiques septentrionals. Mots S, si voleu. I parar esment a les isoglosses.

Sens dubte. Són d'aquesta índole, i ben aprofitables per la seva potència distintiva,² mots del tipus *xarnera* (oposant-se a *frontissa*), *ràfec* (oposant-se a *barbacana*) o *userda* (oposant-se a *alfals*), ben propis, com s'ha pogut comprovar, del sector de llevant de les Guilleries. És de notar, però, que aquest darrer, *userda*, en la part central del territori (a Espinelves, per exemple) ha esdevingut hiperònim, i hi té, allà, el sentit de 'tot el gra', de 'tot el verd'.

Més, encara. Més mots d'aquest caire: *emplenar*, 'omplir'; *escopsar*, 'agafar al vol' (oït aquí mateix, a Santa Coloma; també hi és a Collsacabra, al Vallespir); *es-pampillar*, 'escampar, estendre' (Folgueroles; també hi és al Conflent, a la Cerdanya); *fumèrria*, 'fumera' (que al terme de Santa Coloma de Farners fins ha donat lloc a un malnom: *en Fumèrria*); *rebitllar-se*, 'un animal, regirar-se'; *reveixinat*, 'eixerit, animós'; *vessana*, *vessanica* (on entra el sufix *-ic*, com en el substantiu *jaumic*, 'corc dels llegums', o al verb *ajaumicar-se*, no consignats en el *Diccionari català-valencià-balear* [DCVB]); també *peixic* a Susqueda, *petonic* a Amer, *canic* bastant pertot, molt usat com a hipocorístic, i àdhuc dins la parèmia *donar pa a la canica*, 'donar peixet' —res a veure amb els peixos!—, i en la mimologia del cruixidell, a Sant Julià de Vilatorrada: *Per un brinic!*, *Per un brinic!*).

A aquest grup de mots podríem afegir el substantiu *trauca*, 'renou, renou festiu' (Arbúcies, Osor), possible occitanisme, no consignat en els diccionaris.

2. LÈXIC I FRASEOLOGIA RELACIONATS AMB EL COS HUMÀ

M'interessa remarcar que a l'hora d'iniciar la recerca, devers la tardor del 2006, teníem ja a l'abast el primer volum de l'*Atles lingüístic del domini català* (des d'ara, ALDC), relatiu a les parts del cos i aspectes afins, i anàvem, doncs, molt sobre segur pel que fa a això. Centrats en les respostes que anàvem obtenint, i tenint al bell davant aquesta completa cartografia, no costava —no costava gaire— de situar els nostres mots en la perspectiva de la llengua total.

Mots S, mots d'aquest caire: *farda*, 'brossa a l'ull', hi és bastant pertot; *reveixí*, 'repeló vora l'ungla', és de tota la zona, o gairebé. Les formes *quec* (amb *e* tancada) i *queco* (amb *e* oberta), de continuïtat occitana, es troben per tota la comarca: *quec*, molt cap a ponent; *queco*, cap al centre i cap a llevant. *Bossoc* hi té una presència difusa, poc intensa, mot de poc ús, potser. *Llenties*, 'pigues', entra per la banda de

2. Apliquem ací, per al lèxic, el mateix criteri —subjectiu i impressionista— que Montserrat Adam (2006, cap. 2.1.1.4) fa servir en el seu estudi sobre el català septentrional, allà, però, amb el nom de «potencialitat distintiva».

Susqueda, Amer, la Celler de Ter, Anglès, però amb matisos semàntics. *Piulots* (que finalment no ha figurat en la cartografia publicada de l'ALDC) hi és per tota la zona, però es perd entre el jovent; el mateix (distribució idèntica) per a *reveixins*, 'repelons, pells que s'alcen vora l'ungla'. *Galta botida* no hi és, o molt poc, si de cas. *Eixavuirar*, 'esternudar', hi és per tota la zona (però no a Amer: *escarritxar*).

Com passa en altres indrets del domini, el verb *guarir* (esdevingut *gorir*) es pot considerar obsolet, per bé que alguns informadors (la Celler de Ter) assenyalen que encara recentment ha estat usat, de manera específica, per referir-se als animals.³ En el mateix apartat de notes arcaïques, sobresurt la perífrasi *coll del braç*, 'canell',⁴ solament, però, al terme de Vilanova de Sau, en diferents parlants, alguns dels quals el citaren com a única resposta.

Entre aquestes respostes relatives al cos, l'aparició de *melic* (Arbúcies, Cladells) podia sobtar en un primer moment; no tocaria, dirien alguns, no hauria d'arribar fins ací, car és forma de l'àmbit occidental, d'un gros àmbit occidental. Que aparegui, doncs, als vessants del Montseny, s'explica, senzillament, per la fructífera presència durant els últims segles d'homes de bosc i de diferents oficis vinguts d'arreu de les contrades ponentines: urgellencs, tortosins, i especialment d'aquests darrers.

No cal dir-ho, *llombrígol* (esdevingut *llombrigo*) hi domina. Però també crida l'atenció *tatxa* en aquest mateix sentit. Aquest mot fou, en efecte, primera resposta, molt ferma, en el nostre informador de Sant Pere Cercada, barri de Santa Coloma de Farners gairebé despoblat, i també al barri de Cladells (actualment dins el mateix municipi de Santa Coloma), a Joanet d'Arbúcies i a Sant Hilari («molt poc, però sí», ens deia, convençut, Joan Busquets, barber nonagenari d'allà). *Botó divino* fou, en canvi, la resposta copsada a Tavèrnoles. *Tatxa* i *botó divino* semblen, doncs, oposar-se en una interpretació diferent dels senyals del cos.

Més senyals, encara: *desig*, 'taca blanquinosa a les ungles per manca de calci', que hom interpreta com a indicatiu d'enamorament a Vilanova de Sau, concorda amb la resposta consignada, amb interrogant, al terme de Cànoves, punt d'enquesta número 110 de l'ALDC, cosa que ajuda a corroborar la fiabilitat d'aquesta resposta.

No podia ser altrament. Les qüestions, i sovint l'extorsió, la conversa, portaren a collació mots inoïts per mi, mots arreplegats ací i allà —la veta del llenguatge sembla inesgotable. Mots no normatius, no continguts al DCVB: *esqueixaboques*, 'gra a la comissura dels llavis' (Sant Sadurní d'Osormort); *estortull*, 'tremolor de

3. Aquest ús específic s'ha pogut observar en altres indrets del català central (Torelló, 2008, informador de mitjana edat).

4. Al terme veí de Tavertet, a Collsacabra, també obtinguérem aquest resultat en diferents informants; ens consta, a més, que aquesta mateixa expressió és emprada en alguns indrets del català central com a forma de mesurament aproximada: «un buscall gruixut com el coll del braç» (Sora, 2013).

fred' (Osor); *nigo*, 'cap de vena' (Osor). O *enxixat*, 'empiocat', també aplicable a la volta, o a l'estat del temps meteorològic: *cel enxixat*, *dia enxixat* (Sant Sadurní d'Osormort).

Com a nota arcaïtzant i interdialectal, podem retreure ací el cas del substantiu *call*, 'planell de la mà', forma mallorquina, i de Menorca, que nosaltres trobàvem a Osor, Sant Hilari Sacalm, Vilanova de Sau, Santa Coloma de Farners, i que ens consta que fou usada per Joaquim Ruyra (1949).

I parèmies, parèmies relacionades, poc o molt, amb el cos humà: *tenir (im) paciències*, 'patir neguit nerviós' (Vilanova de Sau); *fer un jaç*, 'fer l'acte sexual' (Viladrau); *cridar els de Gurb*, 'vomitar' (Folgueroles, Sant Julià, Tavèrnoles), aquesta darrera inspirada en una impressió acústica, gutural; expressions com *faltar una feixina*, *estar tocat de la vergassada* (Anglès) es refereixen a la beneiteria. Afe-gim-hi, per acabar, la parèmia *ésser la darrera figura que va cagar Isop*,⁵ amb què hom fa referència a la lletjor en grau extrem.

3. UTILITAT DE LES DADES

Més enllà, o més ençà, de la pura collecta de dades, defensem, sobretot, l'interès, encara avui, de la monografia dialectal, que jo voldria il·lustrar, tot seguit, amb dos casos de transferència de significat. Dues metàfores: una de camp, l'altra de bosc.

Rasclar, 'festejar', és verb que ja havíem observat a Rupit, a Collsacabra, vers el darrer tombant de segle, i que sentim, igualment, a la banda de ponent d'aquestes terres de les Guilleries. Amb molta intriga, els demanava, fa temps, als informadors com es produïa la transferència de significat, és a dir, com i de quina manera es podia haver originat l'ús a què ens referim. Fou, finalment, Josep Vilamala, informador agusat del terme de Vilatorça, qui ens n' aclarí els termes, la motivació: els festejadors de pagès anaven sovint a passejar a ciutat, a la rambla de Vic, particularment. I la seva manera de passejar-hi era, precisament la de ramblejar, moviment comparable, en efecte, al del rascle, al camp.

En altres ocasions no és un sol informador qui ens lleva la ignorància, sinó una colla d'informadors amb les seves variants diatòpiques. Resta demostrat, em sembla a mi, que un escorcoll ben minuciós, pacient (de microdialectologia, podríem dir-ne), pot donar bons resultats, o indicis, si més no, sobre algun ètim. Vegi's, si no, el cas del verb *mugolar*, 'rebregar la roba', que trobem —trobàvem— al sector de ponent, i fins a la plana de Vic, que hem comprovat amb variants:

5. *Les faules d'Isop* han estat una obra de lectura freqüent dins l'ambient rural: en el conte «Daltabaix», de Víctor Català (1982, p. 74-75), es pot llegir una escena d'aquesta mena en què l'autora en fa esment.

emmugolar, *amugolar*, i àdhuc a Collsacabra: *amarigolar* a Rupit, *amurgular* a Tàvertet. Variants, doncs, que ens menen a considerar la possibilitat, no gens estranya, país de micòfags com som, la possibilitat, dèiem, que aquest substantiu tingui alguna cosa a veure amb el bolet, d'aspecte arrugadís, amb clotets foscos, generalment conegut com a *múrgula*, de MORCHELLA.

I un altre cas, deixeu-me destacar encara: el del substantiu *escolipatu*, 'solter, conco' (Viladrau, Espinelves, Arbúcies), mot insòlit que, tal vegada, especulant un xiquet, podríem posar en relació amb EX-CULPATUM, 'exculpat' ('exculpat per no haver fet contacte carnal?'), el qual s'escau fora del meu abast d'interpretació, però que ens fa reflexionar, com tantes vegades, sobre la necessitat dels coneixements extralingüístics i de la complementarietat de les recerques en diferents àmbits que poden acabar resolent, com podria ser aquest, molts de dubtes que encara es presenten.

4. DUES CONSIDERACIONS

Primera: es constata (no solament pel que fa al lèxic) que aquesta comarca, la de les Guilleries, és una regió amb bona presència de trets septentrionals (i no solament d'aquests, com hem vist); el lèxic, cosa sabuda, és descrit sovint com un bosc frondós, frondosíssim, les isoglosses no acaben de coincidir, però sí que observem una major densitat de peces lèxiques d'aquesta mena al sector conformat pels municipis d'Amer, la Cellera de Ter i Anglès; i no tant, potser, a Osor, Santa Coloma de Farners i Arbúcies. Qüestió de grau, com s'ha pogut veure. Convé sempre, segons el meu parer, una mirada impressionista, subjectiva, destriadora, que vegi el conjunt de la llengua.

Segona: s'observa que alguns elements del lèxic septentrional estan en recessió; s'encongeix la seva presència areal, car tendeixen a ser substituïts per altres formes; ho puc assegurar, per exemple, pel que fa al perímetre de ponent. Les persones grans de Folgueroles mantenen *piulots*, 'fred intens al cap dels dits', mentre que els més joves ja han fet el canvi cap a *pigots* (Vic, Granollers). Pot ser recomanable, doncs, de dur a terme més enquestes als indrets on hom preveu que les isoglosses fan el seu fet, i esmerçar, si és possible, mitjans sociolingüístics en aquests indrets de compromís.

5. COMIAT

En fi, ara ja sols ens cal assenyalar amb quina alegria no ens posem, sempre que podem, a donar compte dels colors de la variació local. A les Guilleries, al Berguedà, al Ripollès, allà on calgui, i amb molts de suports. Ens agrada l'insòlit, el matís local, però també les grans regularitats, les afinitats, les isoglosses suggerides per

L'Atles lingüístic del domini català, obra magna. Seguint-ne l'estela, ara és l'hora de les monografies, de més monografies, goso dir, i que els dialectes, desitgem-ho, esdevinguin un lloc fructífer, nodridor, d'infondre dinamisme a l'arbre de l'estàndard. Per a una llengua digna, vull dir, dúctil, amable, rigorosa i ferma quan escau, i agraiada, és a dir, conscients nosaltres del patrimoni que comporta. Si ho fem així, els poetes, els estimats poetes —la paraula—, ells també ens ho agrairan.

JORDI DORCA
Lingüista

BIBLIOGRAFIA

- ADAM, M. *El català septentrional de transició: Nova visió des de la morfologia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006.
- ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll, 1926-1968.
- CATALÀ, V. *Drames rurals; Caires vius*. Barcelona: Edicions 62, 1982.
- DORCA, J. *El parlar de Collsacabra: Aproximació i assaig de descripció*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2008.
- «Aproximació geolingüística als parlars de les Guillerries: notes de presentació». *Quaderns de la Selva*, núm. 22 (2010), p. 147-160.
- MONTURIOL, J.; DOMÍNGUEZ, E. *El parlar de la Garrotxa*. Olot: Ràdio Olot, 2001.
- NOVICH I PALAHÍ, J. *Inventari de les eines de pagès*. La Cellera de Ter: J. Novich i Palahí, 2008.
- RUYRA, J. *Obres completes*. Barcelona: Selecta, 1949.
- VENY, J. *Els parlars catalans: Síntesi de dialectologia*. 13a ed. Palma: Moll, 2002.
- *Petit atlas lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007- . 4 v.
- VENY, J.; PONS I GRIERA, L. *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001- . 6 v.
- VILÀ, C. *El parlar de la Plana de Vic*. Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1989.

FRONTISSES (cf. ALDC, vol. II, mapa 236)

Collsacabra

Susqueda ★ □

Amer ★

la Cellera
de Ter ★

Gironès

Anglès ★

Tavernoles □

Vilanova
de Sau ■

Osor ★

Plana de Vic

St. Julia

de Vilatorrada ■

Guileries

St. Sadurní
d'Osonort □ ■

St. Hilari

Sacalm ★ ■

Espinelvies ■

Sta. Coloma
de Farners ★

Viladrau □ ◇

Arbúcies ◇ □ ★

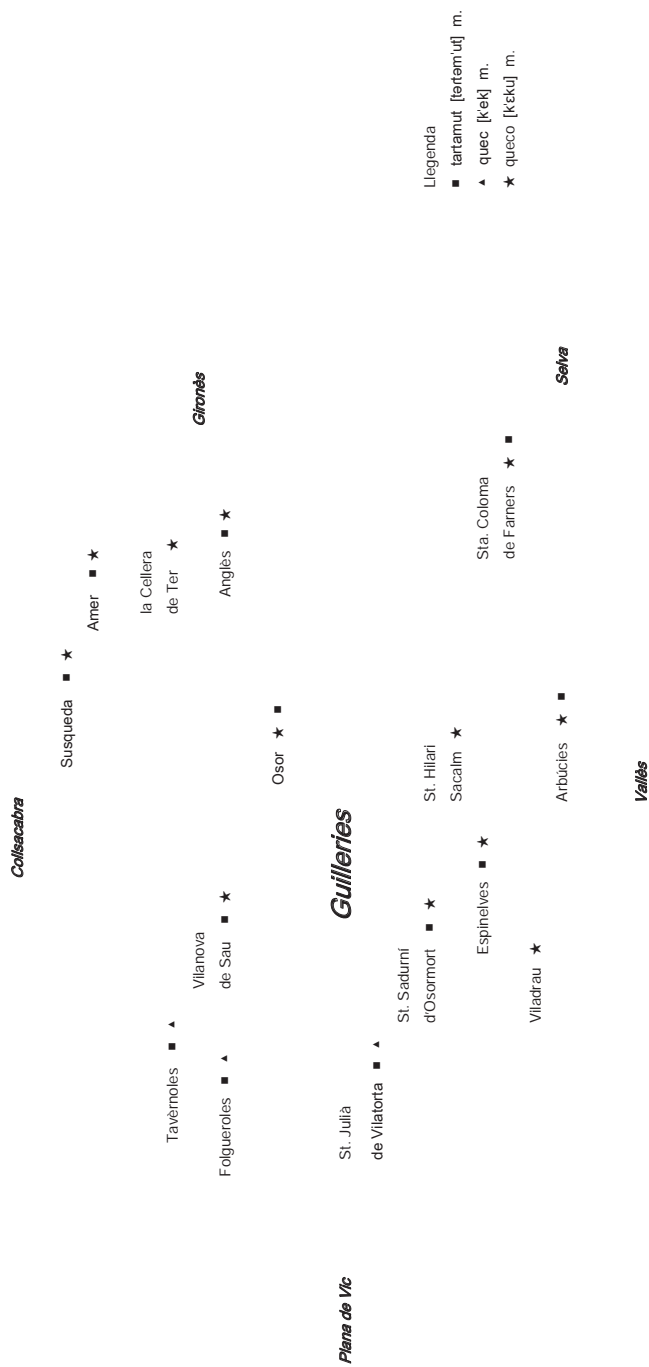
Selva

Vallès

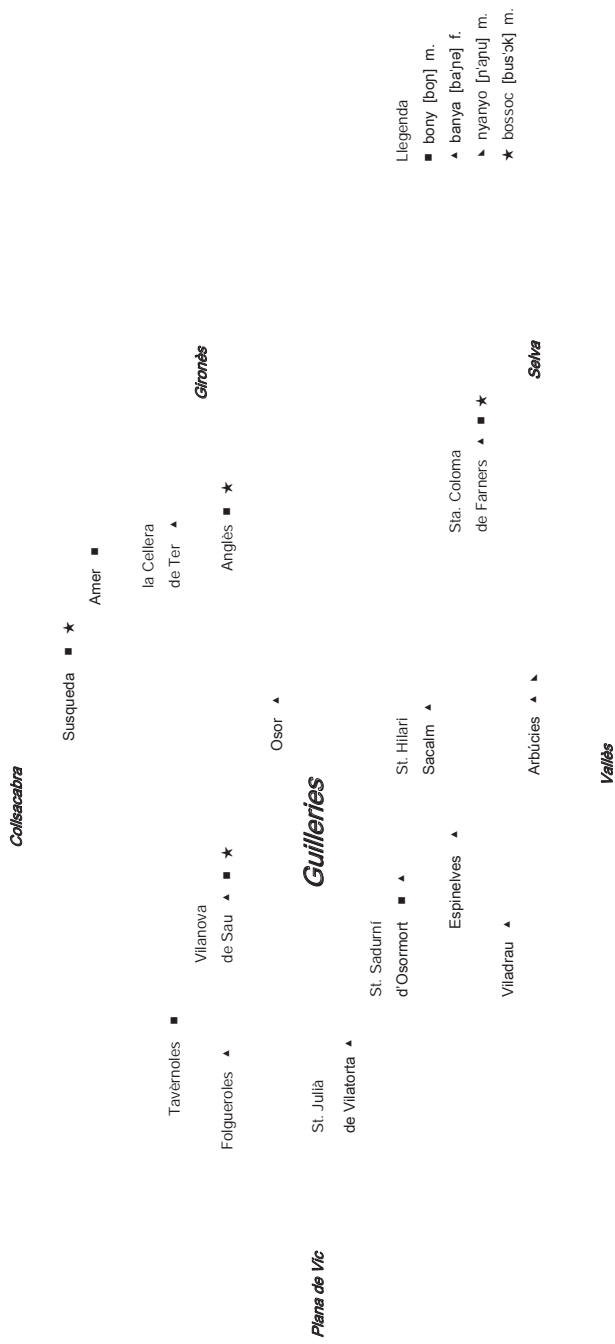
Legenda

- frontisses [frunt'izes] f.
- francises [frens'izes] f.
- ★ xarneres [ʃam'eres] f.
- ◇ franquises [frank'izes] f.
- frontisses [front'izes] f.

TARTAMUT (cf. ALDC, vol. I, mapa 157)

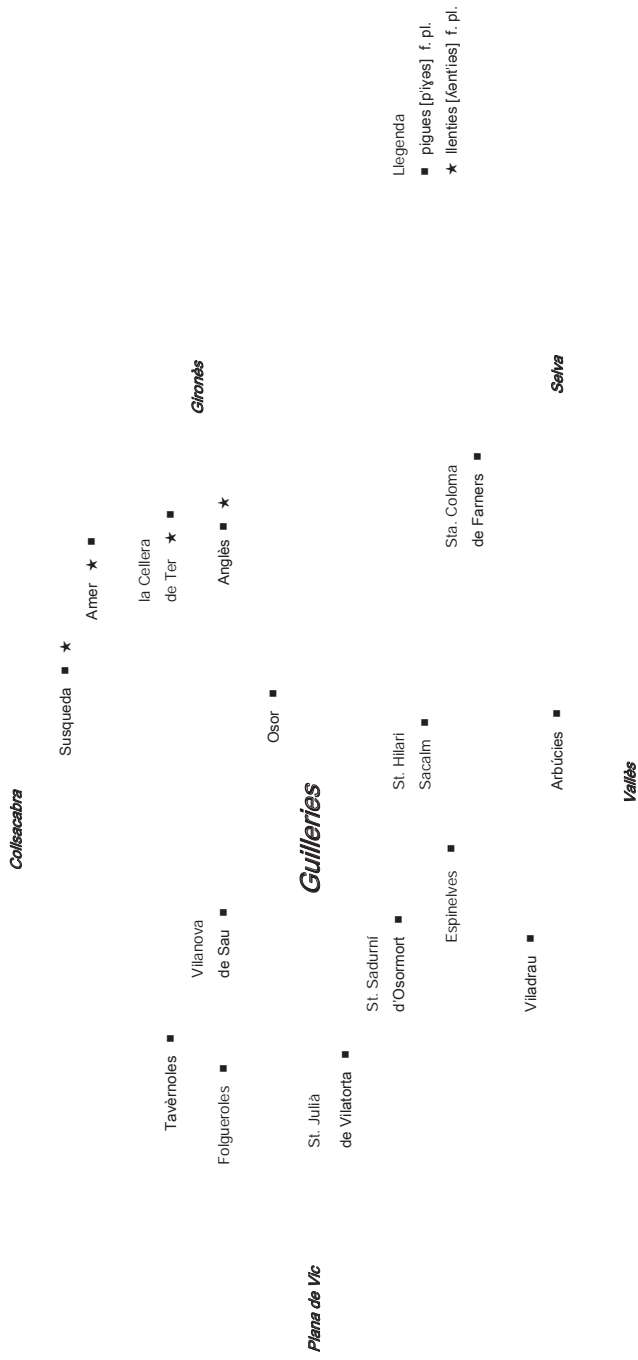
BONY (cf. ALDC, vol. I, mapa 160)

- Legenda
- bony [bɔŋ] m.
 - ▲ banya [bajɲə] f.
 - ▲ nyanyo [ɲaɲu] m.
 - ★ bossoc [busɔk] m.

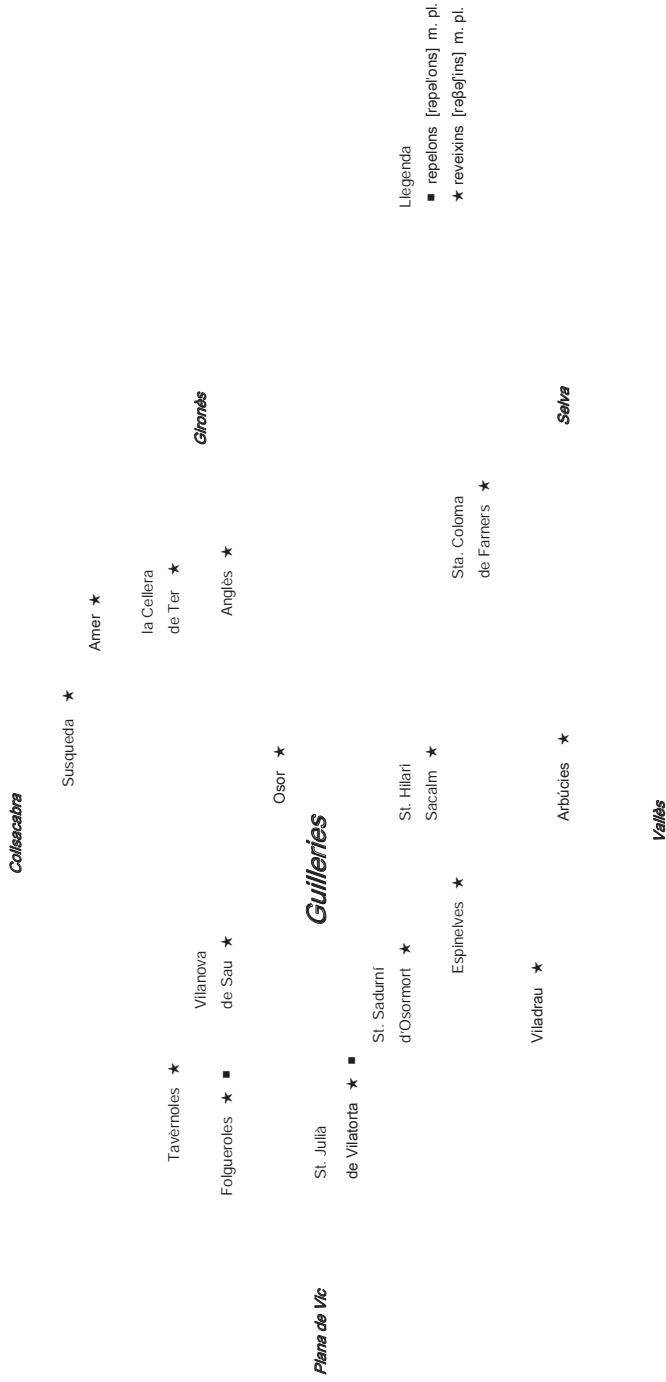
Observació
No és clar, al terme d'Anglès, el timbre de la vocal tònica del substantiu *bossoc*.

FIGUES (cf. ALDC, vol. I, mapa 9)

Informacions complementàries dels enquestats
 A. Susqueda es fa diferència de matís: es diu de les dues maneres, però la *pigra* és «boleruda» i la *llentia* «fa tacca».
 A Amer: *llenties* hi és molt dominant; la *pigra* correspon al *lunar* del castellà; paròmia: *Cara pigada, cara eslimada*.
 A Anglès, la *llentia* «fa tacca».

REPELONS (cf. ALDC, vol. I, mapa 111)

LLOMBRÍGOL (cf. ALDC, vol. I, mapa 69)

Collisacabra

Susqueda ■

Amer ■

la Cellera
de Ter ■

Gironés

Anglès ■

Tavernoles ★

Vilanova
de Sau ■

Folgueroles ■

Osor ■

Guillerles

St. Julià
de Vilatorrada ■

Plana de Vic

St. Sadurní
d'Osonort ■

St. Hilari
Sacalm ■ ☆

Espinelles ■

Viladrau ■

Arbúcies ■ □ ☆

Selva

Vallès

Llegenda

- llombrígol [ʎumbríʝu] m.
- ★ botó divino [buˈto ðiˈviˈnu] m.
- ☆ talxa [ˈtaʎa] f.
- melic [meˈlik] m.